

PIOTR KUCZEK

Biblioteka Publiczna im. Marii Konopnickiej w Suwałkach

Powstrzymywać znikanie zabytku. O działaniach społecznych wokół rzymskokatolickiego cmentarza parafii św. Aleksandra w Suwałkach

Słowa kluczowe: cmentarz, nagrobek, baza grobów, edukacja historyczna

Key words: community engagement, voluntaries, cemetery, tombstone, grave database, historical education

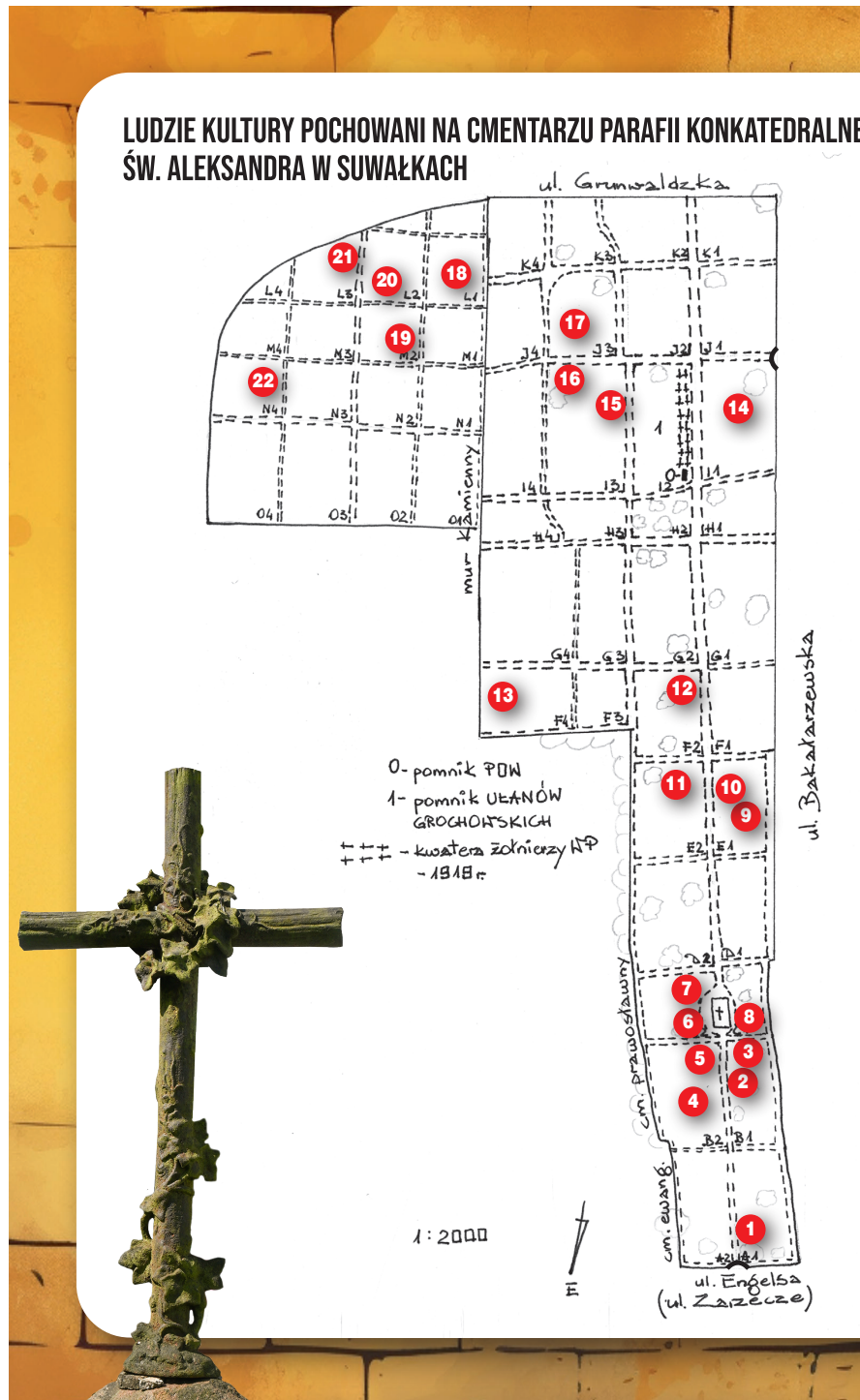
Stare cmentarze. Świadek naszej przeszłości, ostatni ślad indywidualnego bytowania każdego człowieka na ziemi – nieważne, czy to generała, czy to pomocnika szewca. Czy warto utrzymywać te ślady w czasach toczącej się dyskusji o ekopochówkach i braku miejsca w fizycznej przestrzeni? Pytanie jest czyśto retoryczne.

Tak o cmentarzach na dawnych wschodnich terenach naszego kraju piszą w swojej publikacji historycy sztuki prof. Anna Sylwia Czyż i dr Bartłomiej Gutowski:

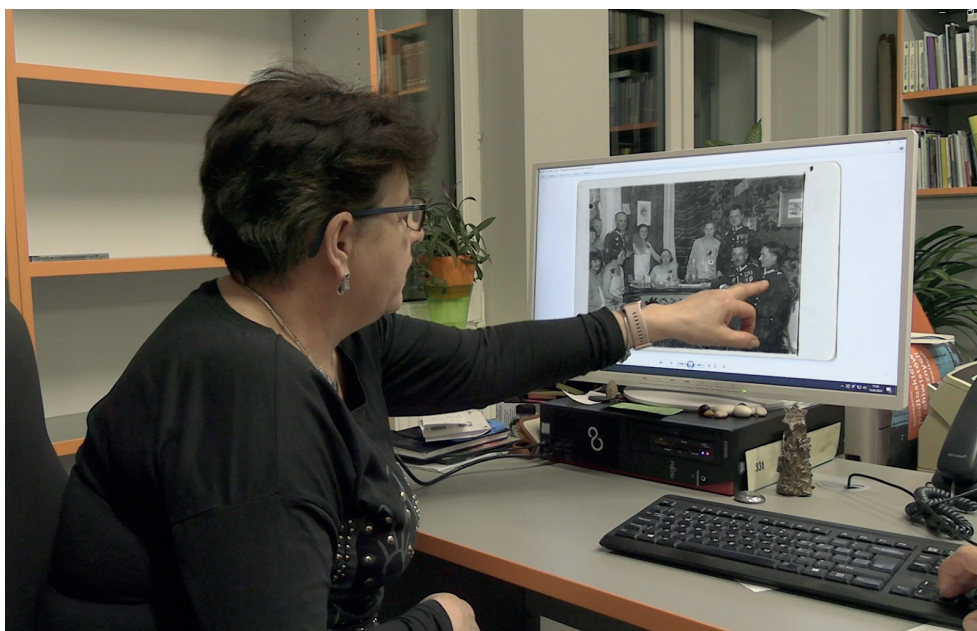
Czas pokazał, że nawet najpiękniejsze nekropolie położone na dawnych ziemiach wschodnich, wypełnione upamiętnieniami o wielkiej wartości historycznej i artystycznej, padały ofiarą bezdusznej polityki nowych władz. [...] Brak opiekunów cmentarzy, którzy zginęli lub zostali wygnani, obojętna lub wroga postawa miejscowej ludności wobec świadectw obecności etosu polskiego spowodowały, że nekropolie stały się tym, co określa się jako „dziedzictwo niechciane”, „odrzucone” lub po prostu zapomniane¹.

W tym tekście chcę zwrócić uwagę na smutny fakt, że choć zabytkowe cmentarze znajdujące się w granicach Polski nie są narażone na tak poważne zagrożenia, o jakich mowa wyżej, ponieważ chroni je polskie prawo, to paradoksal-

1. Schemat cmentarza
z zaznaczonymi
lokalizacjami miejsc
spoczynku ludzi
kultury
A schematic of
the cemetery with
marked locations
of resting places of
cultural figures

		kwartał, rząd, grób
1	Franciszek Sadowski (1913-1962) nauczyciel, animator kultury, reżyser teatrów amatorskich	A1, XVI, 2
2	Czesława Rymsza (1899-1966) artystka malarka, członkini POW	B1, XVII, 2
3	Bolesław Walczuk (1918-1989) organizator życia kulturalnego powojennych Suwałk	B1, XIX, 10
4	Kazimierz Górnicki (1836-1889) artysta malarz, nauczyciel rysunku i kaligrafii w gimnazjum rządowym w Suwałkach	B2, XVI, 3c
5	Jerzy Karp (1956-2019) poeta, redaktor, organizator życia literackiego	B2, XXIV, 3
6	Janina Kraśko (1915-1996) nauczycielka muzyki, założycielka Społecznego Ogniska Muzycznego w Suwałkach	C2, II, 2a
7	Stanisława Urszula Trautsolt (ok. 1853-1899) właścicielka księgarni, wypożyczalni i czytelnia	C2, VIII, 2a
8	Tadeusz Smagacz (1924-2016) fotografik, społecznik, tłumacz	C1, III, 2
9	Marek Starczewski (1939-2018) dziennikarz, publicysta, działacz społeczny	E1, XIV, 6
10	Janina Kuszel (1913-1995) instruktorka tańca, nauczycielka wf-u, choreograf	E1, XVIII, 2a
11	Jadwiga Towarnicka (1919-1986) bibliotekarka, działaczka społeczna, inicjatorka budowy pierwszego budynku biblioteki publicznej w Suwałkach	E2, XXII, 8
12	Bogusława Miszkiewicz (1934-2008) bibliotekarka, długoletnia organizatorka czytelnictwa w Suwałkach	F2, XV, 6
13	Henryk Szykowski (1909-1982) muzyk, kierownik orkiestry pierwszego składu ZPiT „Suwalszczyzna”	F4, V, 14
14	Zdzisław Wyszowski (1942-2016) chórmiistrz ZPiT „Suwalszczyzna”, śpiewak, działacz społeczny	I1, XII, 11
15	Józef Czeszkiewicz (1904-1982) pierwszy chórmiistrz ZPiT „Suwalszczyzna”, nauczyciel muzyki	I3, XX, 1
16	Mirosław Basiewicz (1958-2022) działacz opozycji antykomunistycznej w czasach PRL, społecznik, wydawca	I3, XXI, 15
17	Janusz Kopciał (1941-2019) wydawca, redaktor, animator kultury	J3, VII, 31
18	Norbert Hofmann-Delbor (1961-2015) typograf, operator składu komputerowego	L1, IX, 07
19	Zdzisław Jaroszek (1933-2022) artysta plastyk, pedagog, animator kultury	M2, VII, 12
20	Wiesław Osewski (1949-2018) grafik, malarz, satyryk	L2, XIV, 6
21	Stanisław Józef Woś (1951-2011) artysta fotograf, grafik, malarz	L3, 6, 1
22	Zygmunt Gałaszewski (1947-2019) animator kultury, fotograf, dziennikarz	N4, IV, 1a

2. Archiwizowanie wspomnień o postaciach spoczywających na suwalskim cmentarzu przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej. Na zdjęciu Grażyna Szymaniak, wnuczka malarki

Czesławy Rymszy. Fot. P. Kuczek

Archiving memories of individuals buried in the Suwałki cemetery by the Digitisation and Oral History Workshop. In the photo: Grażyna Szymaniak, granddaughter of the painter

Czesława Rymsza. Photo by P. Kuczek

nie pozostają zagrożone. Dzieje się tak, gdy zapomina się o zabytku jako elemencie dziedzictwa kulturowego i sprowadza się go wyłącznie do roli użytkowej. Dziedzictwo, precyzując jego definicję², polega m.in. na ciągłym procesie budowania lokalnej wspólnoty. To dzięki tej sieci wzajemnych powiązań wspólnota osiąga poczucie tożsamości.

Cmentarz parafialny przy ul. Zarzecze/Bakałarzewskiej w Suwałkach to najstarsza suwalska nekropolia, unikatowa w skali europejskiej, m.in. ze względu na występowanie – w jednym kompleksie, rozdzielonym murami – cmentarzy różnych wyznań: pięciu chrześcijańskich, żydowskiego i mahometańskiego³. Poszczególne nekropolie są wpisane do rejestru zabytków. Omawiany tu rzymskokatolicki cmentarz parafialny widnieje w rejestrze od 1986 r. (nr rej. A-520). Obszar objęty ochroną mieści się w ówczesnych granicach cmentarza, tj. kwartałach A-K w rzędach 1–4. Na tym terenie znajduje się 98 nagrobków wpisanych do rejestru lub ewidencji zabytków ruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Poza rejestrem pozostają zagospodarowane później kwartały L–O.

Z każdym rokiem ubywa cmentarza. Zachowała się jednak pewna liczba nagrobków z kamiennymi krzyżami stylizowanymi na pnie drzew. Część grobów posiada bogato zdobione krzyże żeliwne. Na zabytkowym suwalskim cmentarzu znajdują się również nagrobki późniejsze, równie ważne dla naszego dziedzic-

3. Archiwizowanie wspomnień o postaciach spoczywających na suwalskim cmentarzu przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej. Na zdjęciu Irena Zarachowicz, społeczna opiekunka grobu gruzińskiego księcia Pawła Tumaniszwili. Fot. P. Kuczek

Archiving memories of individuals buried in the Suwałki cemetery by the Digitisation and Oral History Workshop. In the photo: Irena Zarachowicz, community caretaker of the grave of Georgian prince Paweł Tumanishvili. Photo by P. Kuczek

twu kulturowego i historycznej pamięci – groby i upamiętnienia weteranów walk o wolność i niepodległość Polski, które można napotkać niemal na całej przestrzeni cmentarza. Dzięki prowadzonej od kilku lat w czynie społecznym inwentaryzacji tych miejsc przez emerytowanego muzealnika Adama Żulpę powstaje wykaz obejmujący uczestników dziewiętnastowiecznych powstań narodowych, powstańców sejneńskich, żołnierzy Polskiej Organizacji Wojskowej oraz międzywojennego garnizonu Suwałki. Uwzględniono zarówno osoby, które podczas II wojny światowej walczyły w szeregach Armii Krajowej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, a także te, które po zakończeniu wojny kontynuowały walkę w podziemnych organizacjach niepodległościowych, takich jak Wolność i Niezawisłość. Oprócz wspomnianych grobów weteranów na szczególną uwagę i troskę zasługują pochówki osób cywilnych, które swoimi czynami zapisały się chwalebnie w historii naszego miasta i regionu. Przykładem jest nagrobek zasłużonego dla Suwałk właściciela browaru Wacława Kunca (1870–1957) i jego żony Julii (1872–1957), ufundowany przez dawnych pracowników browaru.

W 2021 r. mieszkańcy odwiedzający cmentarz zauważyli na wielu nagrobkach kartki wzywające opiekunów grobów do kontaktu z zarządcą pod rygorem przeznaczenia grobu do ponownego zagospodarowania. Zdziwienie i niepokój budził fakt, że kartki te umieszczono na niektórych dziewiętnastowiecznych gro-

4. Archiwizowanie wspomnień o postaciach spoczywających na suwalskim cmentarzu przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej. Na zdjęciu Marzena Kułak, córka chórmistrza i animatora kultury Zdzisława Wyszkowskiego. Fot. P. Kuczek

Archiving memories of individuals buried in the Suwałki cemetery by the Digitisation and Oral History Workshop. In the photo: Marzena Kułak, daughter of choir conductor and cultural animator Zdzisław Wyszkowski. Photo by P. Kuczek

bach, w tym na obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Sytuacja ta wywołała liczne rozmowy i dyskusje wśród mieszkańców. W kolejnych miesiącach powstała grupa, zainicjowana przez Piotra Kuczka i prezesa Stowarzyszenia Miłośników Muzyki VIVA MUSICA Krzysztofa Snarskiego. Jej członkowie, połączeni oddolnie wspólną ideą powstrzymania realnego – być może częściowo przypadkowego – zagrożenia, podjęli próbę publicznego działania.

Rozpoczęto rozmowy z zarządcą cmentarza, proboszczem parafii św. Aleksandra, w celu wspólnego wypracowania zasad postępowania z najcenniejszymi i najstarszymi grobami, mającymi wartość pamiątek historycznych przede wszystkim ze względu na swą dawność lub osoby, które są w nich pochowane, wydarzenia, z którymi mają związek, albo ich wartość artystyczną⁴. W spotkaniach, oprócz inicjatorów, uczestniczyli ówcześni radni rady miejskiej Suwałk, a później także Joanna Hofmann-Delbor – prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Suwalszczyzny, które wsparło ideę czynnej opieki nad zabytkiem. Dyskusje koncentrowały się na sporządzeniu wykazu nagrobków, które powinny zostać zachowane niezależnie od posiadania opiekuna, ze względu na ich wartość historyczną lub artystyczną.

Pod koniec 2022 r. ukazał się raport *Zespół cmentarzy siedmiu wyznań w Suwałkach – wspólne dobro kultury* autorstwa Krzysztofa Snarskiego i Piotra Kuczka

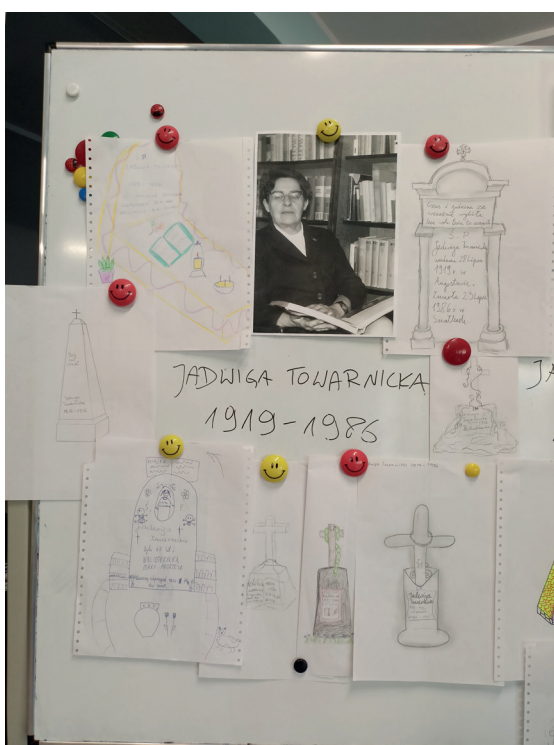
5. Archiwizowanie wspomnień o postaciach spoczywających na suwalskim cmentarzu przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej. Na zdjęciu Radosław Kuszel z żoną Małgorzatą, wnuk Janiny Kuszel, choreografki. Fot. P. Kuczek

Archiving memories of individuals buried in the Suwałki cemetery by the Digitisation and Oral History Workshop. In the photo: Radosław Kuszel with his wife Małgorzata, grandson of Janina Kuszel, a choreographer. Photo by P. Kuczek

(wydanie internetowe, dostępne na stronach: www.dziedzictwosuwalzczyny.soksuwalki.eu oraz www.digi.bpsuwalki.pl). Opracowanie, poza rysami historycznymi nekropolii, przedstawia stan zachowania obiektu oraz diagnozę jego potrzeb. Dokładne zalecenia dot. opieki nad zabytkiem rozpoczynają się od inwentaryzacji poszczególnych części cmentarza.

I taką inwentaryzację rozpoczęto. W 2023 r. sporządzono wykaz upamiętnień sprzed 1945 r. Cezura ta była oczywista – wraz z końcem II wojny światowej bezpowrotnie odszedł stary świat: przerwana została ciągłość rodów, kultury, elit, tradycji rzemieślniczych i handlowych, a także koegzystencji wielu kultur, w tym przede wszystkim współistnienia w mieście dwóch wyznań – żydowskiego i chrześcijańskiego. Początkowa inwentaryzacja objęła nie tylko miejsca pochówku sprzed 1945 r., ale również upamiętnienia, tj. osoby dopisane na nagrobkach współczesnych. Wyznaczona cezura znacznie ułatwiła i zobiektywizowała proces badawczy, jednak później koncepcję tę doprecyzowano i zmieniono.

Sytuacja rozwinęła się na początku 2024 r., gdy Biblioteka Publiczna im. Marii Konopnickiej w Suwałkach rozpoczęła realizację projektu „Suwalski cmentarz – księgi zatrzymanego czasu”, uzyskawszy nań dofinansowanie z programu „Moja Mała Ojczyzna” Fundacji BGK. Celem tej inicjatywy było upamiętnienie lu-

6-8. Zajęcia edukacyjne o historii zabytkowego cmentarza rzymskokatolickiego w suwalskiej bibliotece prowadzone przez Piotra Kuczka. Fot. A. Kaszuba
Educational activities about the history of the historic Roman Catholic cemetery conducted in the Suwałki library by Piotr Kuczek. Photo by A. Kaszuba

dzi kultury spoczywających na rzymskokatolickim cmentarzu przy ul. Zarzecze/Bakałarzewskiej oraz przywrócenie społecznej świadomości wartości tego cennego zabytku. Pomysłodawcami przedsięwzięcia byli bibliotekarze z Pracowni Digitalizacji i Historii Mówionej suwalskiej biblioteki. Temat, który mógłby wydawać się skromny, stał się okazją do społecznego nagłośnienia troski o wartość i zagrożone piękno suwalskiej nekropolii. Poniżej przedstawiono działania dokumentacyjne, edukacyjne, promocyjne i ochronne zrealizowane w zaledwie sześć miesięcy.

DOKUMENTACJA

Rozpoczęto systematyczne dokumentowanie zachowanych grobów historycznych. Działania te miały charakter wyłącznie pracy społecznej. Początkowe kryterium (zmarli przed 1945 r.) zostało zmodyfikowane; obecnie notuje się wszystkie nagrobki noszące cechy zabytku (kamieniarstwo, żeliwo, metal itp.), a także – niezależnie od daty zgonu – nazwiska osób, które w jakiś sposób przysłużyły się lokalnej społeczności. Należy zaznaczyć, że to kryterium nie ogranicza się do osób wysoko postawionych w hierarchii społecznej. Zgodnie z metodologią historii mówionej,

9, 10. Otwarte spotkanie dla mieszkańców połączone z prezentacją opracowanych materiałów, zorganizowane w Bibliotece Publicznej im. Marii Konopnickiej w Suwałkach, 8 VI 2024 r. Książki rozdaje wolontariuszka Joanna Borkowska. Fot. A. Kaszuba
Open meeting for residents, combined with a presentation of the developed materials, held at the Maria Konopnicka Public Library in Suwałki on 8 June 2024. Books were distributed by volunteer Joanna Borkowska. Photo by A. Kaszuba

11. Porządkowanie zaniedbanych, opuszczonych grobów przez wolontariuszy. Na zdjęciu Piotr Kuczek i Grażyna Szymaniak.

Fot. A. Kaszuba

Volunteers cleaning neglected and abandoned graves. In the photo: Piotr Kuczek and Grażyna Szymaniak. Photo by A. Kaszuba

12. Porządkowanie zaniedbanych, opuszczonych grobów przez wolontariuszy. Na zdjęciu Franciszek Łupiński. Fot. P. Kuczek

Volunteers cleaning neglected and abandoned graves. In the photo: Franciszek Łupiński. Photo by P. Kuczek

13. Wystawa plenerowa o suwalskiej nekropolii przed wejściem do Biblioteki Publicznej im. Marii Konopnickiej w Suwałkach. Fot. P. Kuczek

Outdoor exhibition about the Suwałki necropolis in front of the Maria Konopnicka Public Library in Suwałki. Photo by P. Kuczek

stosowaną przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej suwalskiej biblioteki, badacze nie skupiają się jedynie na znanych ludziach. W centrum ich zainteresowania znajduje się każdy „zwykły” człowiek. W ten sposób upamiętnienie np. kuśnierza Mieczysława Dympera (1919–1971) czy krawca Czesława Bagana (1925–2004) z ulicy Tadeusza Kościuszki w Suwałkach jest w stanie obudzić wspomnienia i przywrócić sens pamięci przechowywanej przez starsze pokolenie. Dzięki opublikowaniu takich informacji (w formie audio, wideo i fotografii) w mediach, zwłaszcza internetowych, starsze pokolenie może łatwiej przekazać wiedzę i emocje pokoleniom następnym. Właśnie tak dokonuje się dziedziczenie tradycji⁵.

Do końca 2023 r. zinwentaryzowano niemal 600 istniejących grobów w kwartałach A1–C2. Inwentaryzacja obejmowała zapis danych osób zmarłych, dokumentację fotograficzną miejsc pochówku, przepisane inskrypcji, opis stanu zachowania oraz – w miarę możliwości – określenie wartości historycznej nagrobka lub osoby pod nim spoczywającej. Po gruntownej i wieloetapowej analizie, dokonanej przez zespół w składzie: Piotr Kuczek, Krzysztof Snarski i Adam Żulpa, z listy tej wybrano 273 obiekty, które w formie tabelarycznego wykazu, wraz z wnioskiem o zwiększenie ochrony konserwatorskiej nad zabytkowym cmentarzem, przesłano do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku⁶.

14. Okładka książki *Suwalski cmentarz – księgi zatrzymanego czasu*. Ludzie kultury pochowani na cmentarzu parafii konkatedralnej św. Aleksandra w Suwałkach wydanej nakładem Biblioteki Publicznej im. Marii Konopnickiej w Suwałkach.
Cover of the book *The Suwałki Cemetery – Books of Frozen Time*. Cultural Figures Buried at the Cemetery of St Alexander's Co-Cathedral Parish in Suwałki, published by the Maria Konopnicka Public Library in Suwałki.

15. Grupa wolontariuszy przy wyremontowanym grobie zasłużonej suwalskiej bibliotekarki Jadwigi Towarnickiej z tabliczką informacyjną. Na zdjęciu Franciszek Łupiński, Anna Putra-Kamińska, Grażyna Szymaniak, Katarzyna Rukść, Piotr Kuczek i Anna Kaszuba. Fot. P. Kuczek

A group of volunteers by the renovated grave of Suwałki's distinguished librarian Jadwiga Towarnicka, with an informational plaque. In the photo: Franciszek Łupiński, Anna Putra-Kamińska, Grażyna Szymaniak, Katarzyna Rukść, Piotr Kuczek, and Anna Kaszuba. Photo by P. Kuczek

OPRACOWYWANIE I PUBLIKOWANIE

Od początku 2024 r. w bibliotece funkcjonowało „biuro” projektu, gdzie podczas cotygodniowych popołudniowych dyżurów mieszkańcy mogli przyjść i podzielić się informacjami i archiwaliami dot. swoich bliskich. Systematycznie przywracano do zbiorowej świadomości zapomniane postacie, takie jak wspomniany wcześniej Wacław Kunc. Często po raz pierwszy odkrywano losy nieznanych, cichych bohaterów⁷. Równolegle działał młodzieżowy wolontariat, którego członkowie zajmowali się wyszukiwaniem i opracowywaniem informacji archiwalnych, przeszukiwaniem bibliotek cyfrowych i baz genealogicznych oraz redagowaniem zgromadzonych danych.

W marcu 2024 r. na podstronie Biblioteki Publicznej im. Marii Konopnickiej w Suwałkach (www.digi.bpsuwalki.pl) uruchomiono zakładkę „Cmentarz”, a w niej bazę osób pochowanych oraz grobów na opisywanym cmentarzu. Jest ona stale aktualizowana i uzupełniana. Do końca czerwca, z pomocą wolontariuszy, opublikowano 97 rekordów – każdy zawiera zdjęcie i opis nagrobka oraz informacje biograficzne o zmarłym. Wśród nich można znaleźć: powstańców styczniowych i innych weteranów walk o wolność i niepodległość Polski; artystów pędzla i pióra; muzyków; lekarzy; urzędników dawnego magistratu; pracowników sądu, a nawet gruzińskiego księcia. Opisano także osoby spoczywające pod nagrobkami szczególnie interesującymi pod względem artystycznym. W bazie udostępniono materiały tekstowe, ikonograficzne i audiowizualne pozyskane przez Pracownię Digitalizacji i Historii Mówionej suwalskiej biblioteki.

Zwieńczeniem projektu jest książka w opracowaniu bibliotekarzy Piotra Kuczka i Anny Kaszuby pt. *Suwalski cmentarz – księgi zatrzymanego czasu. Ludzie kultury pochowani na cmentarzu parafii konkatedralnej św. Aleksandra w Suwałkach* (Suwałki 2024). Publikacja zawiera krótką historię cmentarza, część albumową oraz 22 biogramy osób związanych z kulturą, działających w Suwałkach i na Suwalszczyźnie. Niemal połowa z nich ukazała się drukiem po raz pierwszy⁸. W recenzji, która ukazała się w „Dwutygodniku Suwalskim”, napisano:

To tylko kilka osób, które przez kilkadziesiąt lat tworzyły suwalską kulturę i ją upowszechniały. Nie są to twórcy, tak znani jak Andrzej Wajda, Alfred Wierusz-Kowalski czy Maria Konopnicka, ale to właśnie J. Kraśko, J. Towarnicka, S. Woś, B. Walczuk czy Z. Wyszkowski mieli decydujący i najważniejszy wpływ na kształt życia artystycznego⁹.

Do książki dołączono ulotkę z mapką – schematycznym planem cmentarza z zaznaczonymi lokalizacjami grobów ludzi kultury.

Trwałym i także istotnym efektem projektu są tabliczki umieszczone przy grobach trojga zasłużonych dla kultury: Jadwigi Towarnickiej, Janiny Kraśko i Kazimierza Górnickiego. Każda z nich zawiera jednozdaniową informację o osiągnięciach tych osób i kod QR, który odsyła do odpowiednich stron w internetowej bazie danych.

DZIAŁANIA EDUKACYJNE I PROMOCYJNE

Każde z prezentowanych poniżej działań miało na celu „promocję” konkretnego zabytku poprzez ukazanie jego walorów artystycznych lub przybliżenie dokonań społecznych i kulturowych osób spoczywających pod danym nagrobkiem.

Przeprowadzono cykl jedenastu spotkań – zajęć edukacyjnych dla młodzieży szkolnej, opartych na autorskim scenariuszu pt. *Suwałski cmentarz – księgi zatrzymanego czasu*. Zajęcia poświęcono historii cmentarza, typologii nagrobków oraz znaczeniu treści inskrypcji nagrobnych. Uczestnikom przybliżono także kilka postaci ważnych dla Suwałk: artyści malarza Kazimierza Górnickiego (1837–1889), nauczycielki muzyki i założycielki Społecznego Ogniska Muzycznego Janiny Kraśko (1915–1996) oraz bibliotekarki i inicjatorki budowy pierwszego obiektu biblioteki w Suwałkach Jadwigi Towarnickiej (1919–1986). W ramach ćwiczenia mającego utrwalić zdobytą wiedzę uczniowie mieli zaprojektować nagrobek wybranej (z wyżej wymienionych) osoby, uwzględniając inskrypcję wyrażającą intencję w jednej z poznanych stylistyk.

Zorganizowano trzy spacer tematyczne po cmentarzu: z konserwatorem sztuki Małgorzatą Andron (o sposobach konserwacji kamiennych pomników), z literaturoznawcą i bibliografem Zbigniewem Fałtynowiczem (o zmarłych przedstawicielach świata kultury) oraz z historykiem Andrzejem Matusiewiczem (o historii cmentarza i starych suwalskich rodach).

Zrealizowano wystawę plenerową na wielkoformatowych kubikach, którą najpierw zaprezentowano przed biblioteką, a następnie na suwalskich Bulwarach, w pobliżu cmentarza. Ekspozycja ukazywała walory nekropolii, takie jak sztuka sepulkralna, elementy przyrody na cmentarzu oraz zasłużone postacie.

Zrealizowano szereg materiałów filmowych, które udostępniono na kanale YouTube oraz na stronie internetowej suwalskiej biblioteki. Produkcje te upamiętniały osoby, nad których biogramami pracowali bibliotekarze i wolontariusze. W komentarzu do lokalizacji cmentarza na mapach Google zamieszczono drzewo linków (<https://linktr.ee/bpsuwalkicmentarz>) z odnośnikami do ważniejszych materiałów popularyzujących zespół cmentarza siedmiu wyznań.

Wydano internetową pocztówkę multimedialną – wirtualny spacer wspomnieniowy po cmentarzu. Na fotografii cmentarza ulokowano aktywne punkty, które odsyłają do materiałów tekstowych i audiowizualnych pozyskanych od starszych pokoleń suwalczan.

Przygotowano grę terenową związaną z postacią bibliotekarki Jadwigi Towarnickiej.

Poprowadzono kilka publicznych spotkań w bibliotece. Najważniejsze z nich odbyło się podczas Nocy Bibliotek, gdzie miała miejsce publiczna prezentacja multimedialna o ludziach kultury spoczywających na cmentarzu parafialnym. Towarzyszył jej koncert uczniów Państwowej Szkoły Muzycznej I i II st. w Suwałkach, poświęcony pamięci założycielki Suwalskiego Ogniska Muzycznego Janiny Kraśko. Kolejne spotkanie było okazją do zaprezentowania opublikowanej książki.

Wyremontowano grób Jadwigi Towarnickiej, wymieniając popękaną płytę z lastryko na granitową. Jej miejscem spoczynku opiekuje się biblioteka.

SPÓŁECZNOŚĆ

Problematyka związana z zachowaniem dziedzictwa kulturowego jest bardzo szeroka. W odniesieniu do cmentarzy i miejsc pochówku mamy do czynienia z utrwalaniem społecznej pamięci w różnych wymiarach i na różnych poziomach. Warto zaznaczyć, że zaangażowanym wolontaryjnie organizatorom życzliwie pomagali specjaliści: dr Krzysztof Skłodowski, Adam Żulpa, a także Małgorzata Andron, Zbigniew Fałtynowicz, Joanna Jakubanis, Andrzej Matusiewicz, dr Krzysztof Snarski, jak również pracownicy Suwalskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Podobnie nie udałooby się osiągnąć tak wielu celów, gdyby nie kolejna grupa ludzi, którzy bezinteresownie dołączyli do przedsięwzięcia. To bliscy i znajomi osób pochowanych na suwalskiej nekropolii, bez których niemożliwe byłoby zdobycie wiarygodnych informacji potrzebnych do opracowania biogramów. Wśród nich znaleźli się: Bożena Basiewicz, Artur Bychowski, Wojciech Czupryński, Jolanta Maria Dzienis, Zbigniew Fałtynowicz, Joanna Hofmann-Delbor, Tomasz Kierejsza, Halina Kolenkiewicz z d. Walczuk, Jan Kraśko, Marzena Kułak, Radosław Kuszel, Anna Łukasiak, Franciszek Łupiński, Henryk Milewski, Marta Miller z d. Błażewicz, Grażyna Szymaniak, Bożenna Szykowska, Teresa i Edyta Taraszkiewicz, Ewa Tatar, Małgorzata Wojdełko i Sławomir Wojtukiewicz.

Ostatnią, równie ważną grupę tworzy cała suwalska społeczność, która wsparła działania swoją obecnością. Już wcześniej wokół suwalskiej nekropolii zawiązał się szereg wspólnot troszczących się o utrwalanie pamięci o zmarłych spoczywających na cmentarzu siedmiu wyznań. Co warte podkreślenia, tworzą je ludzie deklarujący różną wiarę i narodowość. Jedną z osób moderujących funkcjonowanie wolontariatu jest ks. pastor Dawid Banach, który z dużym zaangażowaniem odtwarza biogramy społeczności ewangelickiej pochowanej na suwalskim cmentarzu. Równoległe czynności podejmują także, zachęceni przez swojego proboszcza ks. Marka Kozłowskiego, wyznawcy prawosławia. Suwalscy staroobrzędowcy aktywnie włączają się w coroczną akcję sprzątnięcia nekropolii i porządkowania otaczającej jej przestrzeni. Wyznawcy judaizmu zdalnie koordynują prace porządkowymi na swoim cmentarzu. Do tego dochodzą szkolne grupy wolontariackie i harcerze. Do tych aktywności związanych z utrzymywaniem czystości najbardziej zaniedbanych i opuszczonych zabytkowych grobów dołączyli kolejni mieszkańcy, zaangażowani w opisywany w niniejszym tekście projekt. Te grupy dorosłych wolontariuszy najlepiej dowodzą istnienia wspólnoty, także wokół przekazywanych przez tradycję grzebalną wartości i norm kulturowych.

ZAKOŃCZENIE

Ogólny cel prac podejmowanych przez wolontariuszy to zatrzymanie procesu niszczenia wartościowych nagrobków o cechach zabytkowych, pochodzących sprzed II wojny światowej, które są zastępowane nowymi pochówkami. Tamten czas należy już do historii, zaś współczesna wiedza nie pozwala na spontaniczne, jak przez wieki, nabudowywanie nowej tkanki na starą. Zalew nowych

pochówków na zabytkowym terenie, który nierzadko prowadzi do likwidowania dawnych grobów (nawet XIX-wiecznych lub z początków XX w.) przez właścicieli czy administratorów cmentarzy z zachowaną substancją zabytkową, jest świadomym niszczeniem polskiego dziedzictwa kulturowego.

Na suwalskim cmentarzu rzymskokatolickim przy ul. Zarzecze/Bakała-rzewskiej, części stanowiącej fragment zabytkowego cmentarza siedmiu wyznań, z pewnością powinny pozostać zachowane:

- wszystkie XIX-wieczne nagrobki;
- dzieła sztuki kamieniarskiej, rzeźbiarskiej i odlewniczej wykonane do 1945 r.;
- nagrobki osób znanych/rozpoznanych (nauczycieli, lekarzy, społeczni-ków, weteranów, osób pozostających w pamięci oraz tych, którym zapi-sano w inskrypcji funkcję/zawód pełniony za życia).

Opisane powyżej działania są przykładem zorganizowanych, oddolnych inicjatyw społecznych zapobiegających utracie zbiorowej pamięci. Tak bowiem może się stać, gdy zabraknie fizycznego punktu odniesienia własnej tożsamości. Schemat postępowania – dokumentowanie, opracowywanie, udostępnianie po-szczególnych nagrobków i zgłaszanie ich do służb konserwatorskich oraz pro-wadzenie szerokiej akcji edukacyjnej i propagatorskiej – może posłużyć innym społecznościom lokalnym, których cmentarze, będące jednocześnie czynne i za-bytkowe, potrzebują naszej pomocy, aby utrzymać konieczną równowagę między użytkowaniem cmentarza czynnego a zachowaniem jego historycznych i kulturo-wych wartości.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Baza osób pochowanych i grobów na zabytkowym rzymskokatolickim cmentarzu parafii św. Aleksandra w Suwałkach, <https://digi.bpsuwalki.pl/tematy/cmentarz/> [do-stęp: 30 IX 2024].
- Czyż A.S., Gutowski B., *Podręcznik do inwentaryzacji polskich cmentarzy i nagrobków po-za granicami kraju*, Warszawa 2021.
- Danilewicz I., *Z suwalskiego cmentarza znikają najstarsze nagrobki. Jak zatrzymać dewa-stację historii?*, <https://www.niebywalesuwalki.pl/2024/01/z-suwalskiego-cmentarza-znikaja-najstarsze-nagrobki-jak-zatrzymac-dewastacje-historii/> [dostęp: 30 IX 2024].
- Matusiewicz A., *Cmentarz mahometański w Suwałkach*, „Jaćwież” 2000, nr 11.
- Matusiewicz A., *Cmentarz w Suwałkach*, „Jaćwież” 2007, nr 37.
- Snarski K., *Jeszcze o cmentarzu: Ciekawy pomnik*, <https://www.niebywalesuwalki.pl/2024/02/jeszcze-o-cmentarzu-ciekawy-pomnik/> [dostęp: 30 IX 2024].
- Snarski K., Kuczek P., *Zespół cmentarzy siedmiu wyznań w Suwałkach – wspólne do-bro kultury. Raport*, Suwałki 2022, [online] www.dziedzictwosuwalszczyny.soksuwalki.eu i https://digi.bpsuwalki.pl/wp-content/uploads/2024/10/Cmentarze_raport-ost_PDF.pdf [dostęp: 30 IV 2024].

Suwalski cmentarz – księgi zatrzymanego czasu. Ludzie kultury pochowani na cmentarzu parafii konkatedralnej św. Aleksandra w Suwałkach, red. P. Kuczek, A. Kaszuba, Suwałki 2024.

Suwalskie księgi zatrzymanego czasu, „Dwutygodnik Suwalski”, 13 VIII 2024.

Zawiła M., *Dziedziczenie przedwojennych cmentarzy na terenach postmigracyjnych Polski*, Kraków 2019.

Akty prawne

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dn. 17 października 2003 r. (Dz.U z 2011 r. 172, 1018).

Ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dn. 31 stycznia 1959 r. (t.j. Dz.U z 2023 r. 887, 1688).

PRZYPISY

- ¹ A.S. Czyż, B. Gutowski, *Podręcznik do inwentaryzacji polskich cmentarzy i nagrobków poza granicami kraju*, Warszawa 2021, s. 5.
- ² W Konwencji paryskiej UNESCO z 17 X 2003 r. podkreślono, że dziedzictwo jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i przekształcane przez wspólnoty oraz grupy w odpowiedzi na ich relacje ze środowiskiem, kontakty z przyrodą i historią. Zapewnia tym wspólnotom i grupom poczucie tożsamości i ciągłości, a także przyczynia się do poszanowania różnorodności kulturalnej i ludzkiej kreatywności.
- ³ O zespole cmentarzy siedmiu wyznań można przeczytać na tablicy informacyjnej przed obiektem oraz w licznych przewodnikach turystycznych. Wśród nielicznych publikacji popularnonaukowych poświęconych tej nekropolii należy wymienić artykuły Andrzeja Matusiewicza w kwartalniku „Jaćwież” (*Cmentarz w Suwałkach*, 2007, nr 37; *Cmentarz mahometański w Suwałkach*, nr 11, 2000), a także tekst Krzysztofa Snarskiego i Piotra Kuczka, *Zespół cmentarzy siedmiu wyznań w Suwałkach – wspólne dobro kultury*. Raport, Suwałki 2022 [online], [www.dziedzictwosuwalzczyny.soksuwalki.eu](https://digi.bpsuwalki.pl/wp-content/uploads/2024/10/Cmentarze_raport-ost_PDF.pdf) oraz https://digi.bpsuwalki.pl/wp-content/uploads/2024/10/Cmentarze_raport-ost_PDF.pdf [dostęp: 30 IV 2024].
- ⁴ Użyte w tekście określenia precyzujące są dosłownym cytatem art. 7 ust. 5 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dn. 31 stycznia 1959 r. (t.j. Dz.U z 2023 r. 887, 1688). Ustęp ten brzmi: „Niezależnie od powyższych przepisów jest wzbronione użycie do ponownego pochowania grobów, mających wartość pamiątek historycznych (ze względu na swą dawność lub osoby, które są w nich pochowane, lub zdarzenia, z którymi mają związek) albo wartość artystyczną”.
- ⁵ Pojęcie dziedzictwa jako ciągłego procesu przybliżyła religioznawczyni Małgorzata Zawila w książce *Dziedziczenie przedwojennych cmentarzy na terenach postmigracyjnych Polski* (Kraków 2019), odwołując się do ujęć różnych antropologów kultury. Założenia swojej pracy Zawila oparła na definicji australijskiej archeolożki i antropolożki Laurajane Smith, wg której dziedzictwo to: „społeczno-kulturowy proces, zespół działań performatywnych (odwiedzania, zarządzania, konserwacji i interpretacji) realizowanych w aktach upamiętniających, podczas negocjowania i konstruowania poczucia miejsca, przynależności i rozumienia, dokonujących się w teraźniejszości”. Kulturowa praktyka: „orientuje swoją uwagę na estetycznie przyjemne obiekty materialne, miejsca, przestrzenie i/lub krajobrazy, o które aktualne pokolenia «muszą» dbać, które «muszą» chronić i szanować, aby móc je przekazać mglistym, przyszłym pokoleniom celem ich «edukacji» i kształtowania poczucia wspólnej tożsamości opartej na przeszłości” (cyt. za: M. Zawila, dz. cyt., s. 94, 95).
- ⁶ W czerwcu 2024 r. miała miejsce wizyta robocza służb konserwatorskich na cmentarzu parafialnym, podczas której nastąpiło przekazanie dodatkowych materiałów dot. cmentarza.
- ⁷ Takim przykładem jest np. postać Scholastyki Augustynowicz (1888–1979), kucharki i altruistki, która jako opiekunka sierot z domu dziecka ocalała w czasie okupacji i wychowała siedemnaścioro dzieci. Informacje i archiwalia przyniósł do Pracowni Digitalizacji i Historii Mówionej

Sławomir Wojtukiewicz, syn jednego z ocalonych wychowanków. Inną taką osobą jest Czesława Rymsha (1899–1966), znana historykom wojskowości członkini POW, zupełnie jednak zapomniana jako malarka i dokumentalistka architektury drewnianej Suwałk i Suwalszczyzny.

- ⁸ Obok biogramów osób znanych, które znalazły się w *Suwalskim słowniku biograficznym* lub innych źródłach, opracowano i zamieszczono biogramy: Janiny Kraśko, inicjatorki Suwalskiego Ogniska Muzycznego (1915–1996); Mirosława Basiewicza, społecznika i wydawcy (1958–2022); Józefa Czeszkiewicza, chórmistrza (1904–1982); Zdzisława Jaroszka, artysty plastyka i pedagoga (1933–2022); Janiny Kuszel, instruktorki tańca i choreografki (1913–1995); Bogusławy Miszkiel, bibliotekarki i społeczniczki (1934–2008); Czesławy Rymszy, malarki (1899–1966); Henryka Szynkowskiego, muzyka i kierownika orkiestry (1909–1982); Bolesława Walczuka, organizatora życia kulturalnego Suwałk po 1945 r. (1918–1989) oraz Zdzisława Wyszkowskiego, chórmistrza, śpiewaka i animatora kultury (1942–2016).

- ⁹ *Suwalskie księgi zatrzymanego czasu*, „Dwutygodnik Suwalski”, 13 VIII 2024.

STOPPING DISAPPEARANCE OF A MONUMENT. ON VOLUNTEER ACTIVITIES AROUND THE ROMAN CATHOLIC CEMETERY OF THE PARISH OF ST. ALEXANDER IN SUWAŁKI

This article describes activation of the local community around protection of the historic Roman Catholic cemetery at Zarzecze/Bakałarzewska Street in Suwałki in 2023–2024.

A group of volunteers and librarians from the Digitization and Oral History Laboratory, a department of Maria Konopnicka Public Library in Suwałki initiated the activities. The joint efforts included inventory and documentation of preserved historical graves. They created a database (www.digi.bpsuwalki.pl/tematy/cmentarz) and carried out a variety of educational, publishing, and promotional activities. The local community, including religious communities: Evangelical, Greek Orthodox, and Old Believer, participated in cleaning up of the most neglected historic graves.

The adopted by the team procedures – documenting, developing, and making individual tombstones available, with simultaneous reporting to relevant authorities and a wide popularization campaign – could be used by other local communities to preserve historic cemeteries as signs of their own history.